

Цвіркун Наталія Юріївна,
кандидат юридичних наук
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.222.4 (477)

ОСОБЛИВОСТІ НЕОБЕРЕЖНОЇ ФОРМИ ВИНИ В СКЛАДІ ЗЛОЧИННОГО БЕЗГОСПОДАРЬСЬКОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ

У даній статті розкривається зміст такого явища як «злочинна неосвіченість» через поширення в сучасному світі некомпетентного здійснення спеціалістами своїх посадових, службових та інших виробничих функцій. У багатьох випадках злочинна неосвіченість поєднується саме з безгосподарським використанням земель: проведення на земельних ділянках господарської діяльності способами, які в результаті необізнаності землекористувачів завдають шкідливого впливу на стан земель та родючості ґрунтового покриву.

Ключові слова: безгосподарське використання земель, злочинна неосвіченість, делікт необачності

В данной статье раскрывается содержание такого явления как «преступное невежество» из-за распространение в современном мире некомпетентного осуществления специалистами своих должностных, служебных и других производственных функций. Во многих случаях преступное невежество сочетается именно с бесхозяйственным использованием земель, а именно такая хозяйственная деятельность, которая в результате неосведомленности землепользователей наносит вред состоянию земель и плодородию почвенного покрова.

Ключевые слова: бесхозяйственное использования земель, преступное невежество, деликт неосмотрительности

This article reveals the content of such phenomena as «criminal ignorance» that widespread in today's world of incompetent professionals their officials and other production functions. In many cases, criminal ignorance is combined with wasteful land use: on land of economic activity in ways that are a result of ignorance of land users to cause adverse impact on the fertility of land and soil.

Keywords: Wasteful land use, criminal ignorance, negligence tort.

Вина виступає обов'язковою ознакою будь-якого злочину, в тому числі і безгосподарського використання земель. Згідно зі ст. 23 КК України, виною визнається психічне ставлення особи, по-перше, до вчинюваного діяння (дії або бездіяльності), передбаченого чинним КК України, по-друге, до його суспільно небезпечних наслідків, що виражається у формі умислу або необереж-

ності. Вина у формі умислу або необережності виступає головним елементом суб'єктивної сторони, необхідним для встановлення наявності злочину. Змістом вини є категорія, що відбиває взаємопов'язані компоненти психічної діяльності суб'єкта, які складають його ставлення до вчиненого суспільно небезпечного діяння. Антисоціальна сутність вини полягає в тому, що суб'єкт спрямовує свою свідомість і волю на вчинення тих чи інших діянь на шкоду особі, суспільству чи державі [1].

Під формою вини розуміється відображення внутрішнього зв'язку і способу організації взаємодії компонентів як між собою, так і з зовнішніми умовами, з об'єктивною стороною злочину [2, с. 60]. Важливим є твердження про те, що під формою вини слід розуміти законодавчо означене поєднання інтелектуальних та вольових процесів, що протікають в психіці винного, по відношенню до юридично значущих ознак злочинного діяння [3, с. 204–205]. Тобто, названі компоненти виступають обов'язковими в психологічному змісті як умисних, так і необережних злочинів.

Співвідношення інтелектуального і вольового елементів вини служить критерієм для її поділення на умисел та необережність. В свою чергу, умисна форма вини виступає у вигляді прямого та непрямого умислу (ст. 24 КК), а необережність – у вигляді злочинної самовпевненості та злочинної недбалості (ст. 25 КК). Значення форми вини проявляється у тому, що вона являє собою суб'єктивну межу, яка відділяє злочинну поведінку від незлочинної, у випадках невинного заподіяння суспільно небезпечних наслідків та необережного вчинення діянь, караних лише при умисному їх вчиненні [4].

Переходячи до безпосереднього аналізу форми вини складу злочину, передбаченого ст. 254 КК України, відразу необхідно звернути особливу увагу на те, що диспозиція зазначеної норми не містить прямої вказівки на умисне чи необережне ставлення особи до діяння та їх наслідків. Таким чином, встановлення форми вини повинно проводитися на підставі тлумачення інших ознак складу цього злочину. У випадках, коли форма вини прямо не визначена у КК, не виключається можливість різного тлумачення цієї ознаки при застосуванні закону про кримінальну відповідальність. Таке становище породжує суттєві складнощі у правозастосовчій діяльності та не відповідає принципам справе-

дливості, законності й винності, а тому кримінальне законодавство в цій частині потребує вдосконалення [5, с. 236–237].

Дослідження вчених–грунтознавців показують, що земля страждає перш за все через недбальство, ігнорування, недооцінювання реальної ситуації правниками, недотримання технологій виробництва, екстенсивність у використанні земельних ресурсів, невжиття певних заходів по запобіганню негативному, екологонебезпечному впливу на земельні ділянки, тощо. Серед сучасних процесів деградації ґрунтового покриву земель слід назвати процес затоплення або підтоплення сільськогосподарських угідь під час будівництва гідроелектростанцій, штучного створення ставків водосховищ [6, с. 163]. Так, при видобутку корисних копалин (землі не вилучаються із сільськогосподарського землекористування) також відбувається порушення структури ґрунтового покриву земель.

У випадку злочинного безгосподарського використання земель має місце порушення правового обов'язку винним, що потягнуло настання суспільно небезпечних наслідків. Закон України про кримінальну відповідальність не дає визначення, що саме розуміється під безгосподарським використанням земель. «Господарське використання земель» охарактеризується як діяльність, що спрямована на належне, сумлінне використання відповідним суб'єктом ґрунтового покриву земель у відповідності до встановлених законодавством вимог та нормативів. Винна в безгосподарському використанні земель особа недобросовісно здійснює господарську діяльність – не виконує або неналежним чином виконує покладений на неї правовий обов'язок дбати про свої землі та захищати їх від шкідливого антропогенного та природного впливу. Інакше кажучи, причиною безгосподарського використання земель є невміле ведення господарства, порушення особою обов'язків у сфері охорони та раціонального використання земель. Особа може умисно порушити свій правовий обов'язок щодо охорони та раціонального використання земель (наприклад, вчасно не буде вживати заходів по захисту земель від ерозії, виснаження, заростання бур'янами, тощо), але до таких наслідків як тривале зниження або втрата родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту – буде ставитися необережно.

Безгосподарське використання земель характеризується тим, що безпосереднім результатом цього діяння виступає погі-

ршення нормального якісного стану ґрунтового покриву земель. З моменту порушення особою свого правового обов'язку починається настання цих наслідків, прояв яких не залежить від волі особи, що створила умови суспільної небезпеки. Шкода, що є наслідком всього злочину, – лише завершальний етап розвитку суспільно небезпечного діяння, крім цього, вона знаходить свій прояв не одразу, а згодом (через специфіку об'єктивної сторони злочинного безгосподарського використання земель, особливості механізму заподіяння шкоди).

Отже, не можна виключати можливість вчинення цього злочину через необережність. Якщо ж особа необережно відноситься до порушення своїх правових обов'язків та спеціальних правил, то такий злочин потрібно вважати цілком необережним, тому що й до його наслідків ставлення у цьому випадку є виключно необережним [7, с. 160]. Законом України про кримінальну відповідальність (ст. 25 КК) передбачено два види необережності: злочинна самовпевненість та злочинна недбалість. Злочин визнається вчиненим зі злочинною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але без вагомих на те підстав легковажно розраховувала на їх відвернення.

Так, особа при вчиненні сільськогосподарських робіт передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння у вигляді тривалого зниження або втрати родючості, виведення земель із сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту, але легковажно розраховувала на їх відвернення (наприклад, спираючись на свій досвід, сприятливі погодні умови, тощо), або ж така особа не передбачала можливості настання означених суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була і могла їх передбачити (при нездійсненні спеціально зобов'язаною особою належного контролю за станом іригаційних споруд та техніки, що призвело до утворення іригаційної ерозії на землях сільськогосподарського призначення). Якщо землевласник прийняв на себе відповідальність щодо охорони, дбайливого використання земель, підтримання рівня їх родючості та якісного стану, він зобов'язаний знати основні вимоги і положення своєї спеціалізації.

Оскільки в аналізі форм та видів вини прийнято виділяти інтелектуальний та вольовий моменти, В. В. Питецький слушно припускає, що основним з них варто все ж таки визнавати вольо-

вий момент, оскільки, на його думку, людина може бути відповідальна лише за ті негативні зміни в об'єктивному світі (злочинні наслідки), по відношенню до яких проявилася її воля. Інтелектуальний момент є невіддільним від вольового, тому що воля може проявлятися лише до того, що відобразилося в свідомості суб'єкта [202].

Так, наприклад, інтелектуальний момент злочинної самовпевненості полягає у можливості передбачення суспільно небезпечних наслідків (шкоди якісному стану ґрунтового покриву земель). Відмінність передбачення при злочинній самовпевненості та передбачення при прямому або непрямому умислі полягає в характері передбачення. Так, в останньому випадку особа передбачає конкретні суспільно небезпечні наслідки, а при злочинній самовпевненості передбачення носить абстрактний характер: суб'єкт знає, що його діяння, яке пов'язане із порушенням спеціальних правил, взагалі може завдати шкоду нормальному якісному стану ґрунтового покриву земель як об'єкту довілля, але вважає, що в цій конкретній ситуації настання суспільно небезпечних наслідків неможливе [7, с. 170].

Вольова ознака злочинної самовпевненості при вчиненні безгосподарського використання земель полягає в тому, що винна особа легковажно розраховує на відвернення тих суспільно небезпечних наслідків, що зазначені в ст. 254 КК України. Усвідомлюючи абстрактну небезпеку невиконання або неналежного виконання своїх обов'язків по охороні земель та можливість завдання шкоди об'єкту кримінально-правової охорони, особа виключає реалізацію небезпеки в даному конкретному випадку, оскільки, на її думку, існують певні умови, за яких суспільно небезпечні наслідки не настануть. Легковажність розрахунку винної особи полягає або в тому, що вона не розуміє реальне значення подій, які можуть призвести до появи насправді неминучих суспільно небезпечних наслідків, переоцінює свої сили та можливості, або вона розраховує на інші обставини, які допоможуть уникнути появи суспільно небезпечних наслідків. В результаті, незважаючи на впевненість винної особи у тому, що її діяння не призведуть до настання суспільно небезпечних наслідків, її розрахунки виявляються невірними, тому що надія на вказані обставини була помилковою і не змогла відвернути суспільно небезпечні наслідки.

Інший різновид необережності – злочинна недбалість (ч. 3 ст. 25 КК України), як зазначалося вище, характеризується тим,

що винний не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але повинен був і міг їх передбачити. Обов'язок передбачувати суспільно небезпечні наслідки може обумовлюватися службовими обов'язками особи, професійними функціями та ін. Загальновідомо, що для встановлення вини у вигляді недбалості необхідно, в першу чергу, констатувати факт порушення особою певних правил обережності, обов'язків, тощо [8, с. 60].

Інтелектуальний момент злочинної недбалості виявляється в усвідомленні суб'єктом факту порушення певних правил та обов'язків. Елемент передбачення наслідків, притаманний для усіх інших видів вини, при цьому відсутній. Усвідомлюючи факт порушення певних правил та обов'язків, суб'єкт одночасно усвідомлює призначення, основну ціль цих правил – запобігання та відвернення потенційної шкоди. При цьому, суб'єкт порушує, ігнорує певні правила та обов'язки, і як наслідок, у нашому випадку, – погіршення якісного стану ґрунтового покриву, аж до самої деградації земель.

Стосовно вольового моменту, оскільки воля особи може проявлятися лише тому, що нею усвідомлюється, можна стверджувати, що безпосередньо вольовий момент злочинної недбалості проявляється в ігноруванні спеціальних правил та певних обов'язків.

Дуже цікавий різновид злочинної недбалості пропонує В. В. Питецький – так званий «делікт необачності» [9]. Він полягає в тому, що при вчиненні таких деліктів особа не усвідомлює, на відміну від простої недбалості, порушення спеціальних правил, обов'язків, заходів безпеки. Відсутність усвідомлення фактичного порушення правил, обов'язків у «деліктах необачності» суттєво ускладнює розкриття «моменту вини» та обґрунтування відповідальності за них. Разом з цим, вбачається очевидним, що результатом «деліктів необачності» може бути суттєва шкода, отже, вони мають бути кримінально караними. Очевидно, що так званий «делікт необачності» цілком співпадає з уявленням про вину в безгосподарському використанні земель.

Кримінально-правовим «деліктам необачності» притаманні такі ознаки: а) невиконання спеціальних правових обов'язків, що спричинило значну шкоду та вчинилося шляхом бездіяльності; б) вина таких деліктів може бути лише у формі недбалості; в) винний при цьому не усвідомлює факту порушення

покладених на нього (або добровільно прийнятих на себе) спеціальних правових обов'язків по відверненню шкоди. Остання ознака «делікту необачності» особливо яскраво демонструє приклад злочинного безгосподарського використання земель: особа, стаючи землевласником або землекористувачем, автоматично беручи на себе обов'язки, встановлені законодавством про охорону земель (недопущення настання шкідливих наслідків у вигляді зниження якісного стану ґрунтового покриву земель від природного та антропогенного пливу), може не усвідомлювати того факту, що на її землях почала розвиватися водна ерозія (наприклад, внаслідок того, що дана відповідальна особа «забула» відключити систему зрошення під час довготривалої зливи або встановити необхідний режим гідромеліорації земель, провести процедуру осушення, тощо), що неминуче призведе до змивання гумусного шару на його земельній ділянці. В момент «необачності» свідомість і діяльність суб'єкта переключається на більш актуальну для нього в той момент потребу. Свій безпосередній правовий обов'язок (відреагувати певним чином на події – зношена техніка, протиерозійні, гідромеліоративні системи, тощо) суб'єкт ігнорує, фактично, через необережність (безвідповідальність, неухважність, забудькуватість).

Компетентне, правомірне здійснення спеціалістами своїх службових та інших виробничих функцій стало в останній час однією з найважливіших суспільних проблем. Володіння керівниками сільськогосподарських підприємств або ж просто землевласниками та землекористувачами певними здібностями та вмінням забезпечувати роботу на певній земельній ділянці, організувати нормальний перебіг господарського процесу способами, що не завдають шкоди землі, виключати відомі небезпеки та шкідливі наслідки, підвищувати родючість ґрунтів – стає фактором, який визначає благополуччя та долі мільйонів людей, суспільства в цілому. В такій же мірі збільшується руйнівна віддача невірних теорій, необґрунтованих неосвічених технологічних рішень та дій професійно неграмотних людей. З огляду на це, М. С. Грінберг наводить існування такого явища як злочинна неосвіченість [10]. У повсякденному та науковому слововживанні «неосвіченість» (неуцтво) означає недостачу, відсутність необхідного знання, необізнаність у певній справі. Однак, це необізнаність особливого роду – стосовно певних специфічних питань, поєднаних з особливостями певної діяльності, успішне прова-

дження якої можливе лише в рамках впевненої орієнтації в даних питаннях. Припускаючи незнання певного питання та особливостей певної діяльності, неосвіченість інколи межує або змикається з «випадком» (казусом), необережністю (недбалістю та самовпевненістю), непрямим умислом.

Для успішного розгляду справ про безгосподарське використання земель необхідне встановлення причинного зв'язку між діями та наслідками, а саме факту порушення встановлених законодавством обов'язків з приводу охорони та раціонального використання земель, що потягнуло за собою настання суспільно небезпечних наслідків. Таким чином, вимагається певна обізнаність та поінформованість особи щодо таких правил та обов'язків. Якщо з'ясується, що конкретний землевласник не був знайомий з обов'язками щодо охорони земель, то питання про його винність може викликати сумніви. За загальним правилом, незнання особою закону не звільняє її від відповідальності. Коли мова йде про злочини загальнокримінальної спрямованості, як правило, проблема знання або незнання закону не виникає. Якщо ж мова йде про склади з бланкетною диспозицією, то такі питання цілком можуть виникнути.

За своїм змістом неосвіченість – це або необізнаність у нормах, які визначають характер і послідовність дій, необхідних для досягнення певного результату, або незнання об'єктивно існуючих закономірностей, технологій, на основі яких особа повинна досягати певного результату. Неосвічений спеціаліст – це особа, допущена на законній підставі до тієї чи іншої діяльності, але через низьку кваліфікацію позбавлена можливості належним чином її здійснювати. У випадку безгосподарського використання земель неосвіченість може проявлятися в різноманітних випадках, що свідчить про низький рівень екологічної культури сучасного землероба (агронома), його думки лише викачування з землі усієї можливої користі, не замислюючись про обов'язок захищати землі від шкідливого впливу; це може також проявлятися у незнанні молодими спеціалістами правил меліорації земель, їх обробітку певними дозами пестицидів та агрохімікатів, законодавства про встановлений порядок сівозмін, що може потягти настання суспільно небезпечних наслідків, зазначених у ст. 254 КК України.

Людська психологія більше схильна до вигод, не несучи при цьому великих витрат. Так, і в сільському господарстві ігно-

руються екологічні вимоги в угоду економічним інтересам. Дослідники цих питань кажуть, що формування нового психологічного ставлення до природних ресурсів та їх складової частини – земельного фонду – є тривалим процесом і вимагає часу й значних фінансових ресурсів. Вихідним пунктом, основою формування цивілізованого ставлення до екології земельних ресурсів є усвідомлення людиною, що все навколо неї створене Богом. Земельні ресурси потрібні не лише для сучасного покоління, а й для майбутніх поколінь [11].

«Людина у сучасному суспільстві, – писав М. Д. Шаргородський, – повинна відповідати за те, що вона приймає на себе відповідальність за дії або діяльність та за наслідки, з якими вона не змогла впоратися». Вина спеціаліста в більшості випадків полягає в тому, що він не здобув відповідних знань, взявся до справи, посів відповідну посаду, для якої він не підходить [12]. У багатьох випадках злочинна неосвіченість поєднується саме з безгосподарським використанням земель (проведення на земельних ділянках господарської діяльності способами, які в результаті необізнаності землекористувачів завдають шкідливого впливу на стан земель та родючості ґрунтового покриву). Наприклад, частина нових землевласників взагалі не мають необхідного об'єму знань для якісного здійснення своїх професійних, службових та інших функцій, сподіваючись на природну родючість та відновлюваність ґрунту, не усвідомлюють потреби його збереження, не володіють методами і навичками цієї роботи.

Тому причиною деградації ґрунтів, втрати їх родючості стали сучасна низька культура землеробства, порушення користувачами елементарних технологічних правил праці в полі, їхнє безвідповідальне ставлення до землі й відсутність протягом десятиліть ґрунтозахисних заходів. Слід пам'ятати, що деградація ґрунтів призводить до розвитку ерозійних та інших негативних процесів – переущільнення ґрунту, погіршення його воднофізичних і механічних властивостей, до зсувів, селів, деформації земельних масивів, а також до таких глобальних явищ як опустелювання земель, зміна агроландшафтів. Так, особа, яка несумлінно ставиться до своєї земельної ділянки, може усвідомлювати, що тим самим заподіює великої шкоди землі, робить її непридатною для подальшого використання.

Але, з огляду на низький рівень екологічної культури та правової свідомості, суб'єкт господарювання не завжди усвідом-

лює дійсну небезпеку своїх вчинків (наприклад, фермер, що втретє засіяв поле рапсом). Завдяки існуючому в теорії кримінального права принципу невідворотності кримінального покарання фермер, безперечно, має понести покарання за шкоду, заподіяну природі, землі, оскільки він зобов'язаний був передбачити настання усіх суспільно небезпечних наслідків, які передбачені ст. 254 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нерсесян В. А. Понятие и формы вины в уголовном праве / В. А. Нерсесян // Право и политика. – 2001. – №12. – С. 82-92
2. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и её установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж: Изд-во Воронежского университета, 1974. – 241 с.
3. Рапог А. И. Общая теория вины в уголовном праве / А. И. Рапог. – М.: Изд-во ВЮЗИ, 1980. – 492 с.
4. Вереша Р. В. Вина (коментар до ст. 23 КК України) [Електронний ресурс] / Р. В. Вереша // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – №3 (16). – С. 39-45. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vaau/2009_3/Text/09vrvvkkku.pdf
5. Гуторова Н. О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України: монографія / Н. О. Гуторова. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
6. Попова Ю. В. Уголовно-правовая охрана земли : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю. В. Попова. – Краснодар, 2004. – 214 с.
7. Шульга А. М. Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шульга Андрій Михайлович. – Х., 2004. – 207 с.
8. Нежурбіда С. І. Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Нежурбіда Сергій Ігорович. – Чернівці, 2001. – 216 с.
9. Питецкий В. В. Об интеллектуальном и волевом моменте преступной небрежности / В. В. Питецкий // Государство и право. – 2006. – №7. – С. 105-108
10. Гринберг М. С. Преступное невежество / М. С. Гринберг // Известия Высших учебных заведений. Правоведение. – 1989. – №5. – С. 74-79
11. Щурик В. М. Основні напрями поліпшення еколого-економічного стану земель аграрного сектора Карпатського макрорегіону / В. М. Щурик // Вісник ЛДАУ: економіка АПК. – Львів, 2006. – №13. – С.634-639
12. Шаргородский М. Д. Научный прогресс и уголовное право / М. Д. Шаргородский // Советское государство и право. – 1969. – №12. – С.91

Стаття надійшла до редакції 15.07.2014
